

Проф. д-р Бојана Наумовска
bojana@isppi.ukim.edu.mk

Доц. д-р Јован Близнаковски
jovan.b@isppi.ukim.edu.mk

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
Институт за социолошки и политичко-правни истражувања

CHANGES TO THE RULES OF PROCEDURE OF THE MACEDONIAN ASSEMBLY (2002 TO 2023)

Abstract

Considering the core values of the Macedonian Constitution, where sovereignty belongs to the citizens, transferred to elected MPs through the voting process, the Assembly is defined as a representative body of citizens and is also the holder of the legislative authority. The Assembly, on the one hand, is the most important body where democratic processes take place and on the other hand, it is a guarantor of representing the interests of the citizens.

The provisions stipulated in the Rules of Procedure of the Assembly are of utmost importance for following the spirit of the Constitution. This legal document regulates the mode of operation of the Assembly, as well as the terms and ways of passing laws. The Assembly is the platform where political debates should take place, arguments should be presented and legal solutions from multiple aspects should be taken into consideration.

Aware of the importance of this document and the democratic processes that should begin or end in the Assembly, in this paper are analyzed the three last Rules of Procedure (from 2002, 2008 and 2023) in reference to the process of laws and amendments consideration, public discussion, length of MPs speeches and parliamentary sessions and the opportunity to monitor the Assembly work by the citizens.

Through the presentation of the mentioned analyses, we reach the main thesis of this paper that focuses on the changes to the Assembly's Rules of Procedure which leave less space for the protection of the interests of a larger group of citizens.

Keywords: Rules of Procedure of the Assembly, political dialogue, division of powers

ПРОМЕНИТЕ НА ДЕЛОВНИКОТ НА МАКЕДОНСКОТО СОБРАНИЕ (ОД 2002 ДО 2023 ГОДИНА)

ВОВЕД

Во Уставот на Републиката се дадени темелните вредности на поставеноста на државата, па така во член 2 е дефинирано дека суверенитетот им припаѓа на граѓаните, а тие власта ја остваруваат преку избраните пратеници. Дополнително, во член 61 е наведено дека Собранието е претставнички орган на граѓаните и воедно е носител на законодавната власт. Имајќи го предвид непосредниот начин на избор на пратениците и посредниот начин на избор на Владата, како и тоа дека Владата одговара пред Собранието (член 92 од Уставот), јасно е позиционирана улогата на Собранието како најзначајно тело за демократските процеси, но и како гарант за претставувањето на интересите на граѓаните.

За следењето на духот на Уставот, историјата, но и скорешните случувања, покажува дека исклучително значење има поставеноста на Деловникот на Собранието, со којшто подетално се регулираат начинот на работа, роковите и начинот на донесување закони.

Свесни за значајноста на овој документ и за демократските процеси што би требало да почнуваат или да завршуваат во Собранието, во пресрет на носењето на новиот деловник, во ноември 2023 година како академска заедница организиравме трибина¹ на којашто беа предочени сите недостатоци и моменти што загрижуваат. Со цел да остане траен запис што ќе им помогне на идните генерации да ги разберат случувањата, дел од анализите се прикажани во овој стручен труд.

Во овој текст, најголем дел од анализите се темелат на деловниците од 2002, 2008 и 2023 година, при што пресвртот во практикувањето на парламентарната демократија го лоцираме во Деловникот од 2008 година, со којшто почнува процесот на ограничување на дискусијата и воведувањето рокови.

Преку прикажувањето на споменатите анализи, главната теза на овој труд се фокусира на промените на Деловникот што сè помалку оставаат простор за остварување на контролната улога што треба да ја има Собранието врз Владата, како и за заштита на интересите на поголема група граѓани.

¹ Трибина насловена „Против недемократски Деловник“, одржана на 17 ноември 2023 година. Говорници: проф. д-р Мирјана Најчевска, проф. д-р Бојана Наумовска, доц. д-р Јован Близнаковски, вонр. проф. д-р Јелена Ристик.

1. ИМПЛИКАЦИИ НА ДЕЛОВНИЧКИТЕ РЕШЕНИЈА ЗА ПОЛИТИЧКИОТ РАЗВОЈ НА ЗЕМЈАТА

Сегашните одредби на Деловникот на Собранието, усвоени кон крајот на 2023 година, се во вистинска смисла ограничувачки кон исполнувањето на две од клучните функции на македонското собрание пропишани со уставни одредби: законодавната и контролната. Во однос на законодавната функција, Собранието по 2008 година (потврдено дополнително во 2023 година) има потесни можности за разгледување на законските предлози: главната дискусија се води во рамките на помалобројните работни тела наместо на пленарната седница и под строги временски рокови, кои во значителна мера ограничуваат отворена дискусија. Дополнително, со деловниците од 2008 и 2023 година се ограничуваат можностите за влијание на јавноста врз законските предлози во собраниска процедура: со овие два деловника, изземени се задолжителните образложенија по изречените мислења на клучните чинители во собраниските јавни седници (кои со Деловникот од 2002 година предлагачите беа должни да ги вградат во писмен извештај). Намалената можност за суштински „претрес“ на предлозите води кон ослабување на учеството на Собранието во конечните законски решенија (иако токму Собранието е единствената институција што во редовни услови е носител на законски прописи), послаб квалитет на законските решенија (кои не се произлезени од широка дебата на клучните чинители) и потесни можности за вклучување на јавноста.

Во однос на контролната функција, со двата деловника од 2008 и 2023 година, Собранието вовеле и построги временски ограничувања на дискусијата во еден од клучните механизми на парламентарна контрола врз работата на извршната власт – пратеничките прашања. Со ова, Парламентот директно влијаеше врз понатамошно ослабување на овој механизам. Дополнително, кога ќе се земе предвид дека во земјата токму Владата е најголемиот предлагач на законски решенија, а Собранието тие предлози ги разгледува во тесни рамки и рокови, произлегува дека највисокиот претставнички орган губи и дел од можностите за контрола врз прописите што се подготвуваат во владина процедура. Деловничките решенија од 2008/2023 година негативно влијаат врз можностите на Парламентот за контрола на работата на извршната власт, како во однос на секојдневната работа, така и во однос на предлог-регулативата.

Како резултат на сето ова, Собранието е ограничено во однос на извршната власт. Земјата има формална парламентарна демократија, но во практиката идентификуваме систем што во значителна мера е доминиран од извршната власт. Деловничките ограничувања од 2008 и 2023 година треба да бидат гледани во оваа смисла – како чекори кон уредување во коешто извршната власт нема да има значителни пречки во своето дејствување. Секако, ова е во целосна спротивност со намерата во Уставот, кој јасно ја дефинира земјата како парламентарна демократија, со силна улога на Собранието во законодавниот процес и со можности за негова контрола врз извршната власт.

Идеалниот модел на парламентарната демократија претпоставува силен парламент, кој претставува противтежа на дејствувањето на извршната власт, со цел

приближување на политичките исходи до преференциите на граѓаните и намалување на можностите за злоупотреба на јавната функција. Во ваков модел, на Парламентот се гледа како на рационален актер кој не само што ќе се стреми кон креирање рамнотежа туку и во вистинска смисла ќе претставува надзор на работата на извршната власт. Во Република Северна Македонија следиме спротивна ситуација, каде што Парламентот своеволно се откажува од своите примарни функции и преку измени на свој внатрешен акт (деловник) ги ограничува своите права и обврски во законодавниот процес и политичкиот систем. На прв поглед, ваквата ситуација изгледа парадоксално, особено доколку го следиме идеалниот модел на парламентарна демократија: Собранието, ограничувајќи се себеси, дејствува спротивно на очекуваното, отворајќи пошироки можности за дејствување на извршната власт и потесни можности за своја контрола врз неа.

Тоа што е интересно во случајот на Република Северна Македонија е фактот што ограничувачките деловнички измени (оние во 2008 и 2023 година) доаѓаат во период на владеење на различни политички елити, чиј однос во изминатиот период се карактеризира со силна поларизација по низа прашања. Сепак, во однос на деловничките измени, можеме да проследиме извесен консензус кај политичките противници. Најголемите политички партии во земјата ја дадоа својата поддршка за деловничките ограничувања и во двата наврата. Овој факт сугерира две нешта. Прво, најголемите политички партии во земјата функционираат како „картел-партии“², често согласувајќи се за системски прашања што треба да ја задржат, па дури и да ја унапредат нивната посилна позиција во однос на преостанатите помали или идни политички противници. Второ, низ годините, Собранието постепено ги ослабува своите примарни функции: на краток рок – потчинувајќи се на непосредните цели на Владата, а на долг рок – потчинувајќи се на долгорочните цели на политичките партии што наизменично се менуваат на врвот на извршната власт.

Опишаната ситуација е исклучително неповолна за понатамошен развој на парламентарната демократија во земјата. За нејзино остварување – не се доволни само уставно-пропишаните правила. Потребен е и соодветен однос на актерите во политичкиот систем што ќе цели кон одржување и унапредување на уставно-утврдената рамнотежа на моќ. За вистинска парламентарна демократија, крајно време е Собранието да почне да ја контролира Владата и да одолее на притисокот на политичките партии – а не обратно!

² Во литературата, терминот „картел-партии“ се користи за оние политички партии што ја искористуваат својата положба во институциите со цел да креираат правила или да употребат јавни ресурси што ќе овозможат намалување на политичката конкуренција и зголемување на шансите за изборен успех. Ваквото „картелизирање“ е забележано во многу земји ширум светот и често добива форма на соработка меѓу партии што се сметаат за политички противници по однос на прашања што дејствуваат позитивно кон зачувување на споделена поволна положба во институциите или во однос на политички натпревар. Во овој контекст, честа е соработката меѓу поголемите партии во партискиот систем, со цел намалување на можноста за зголемување на политичката моќ на преостанатите партии или „влез“ на евентуални нови противници. За овој концепт, види: Katz and Mair, 1995; 2009.

2. ПРОМЕНИТЕ НА ДЕЛОВНИКОТ

Во својата парламентарна историја, во Собранието се донесени четири деловници со коишто се уредува работата на Собранието и на пратениците кои се дел од него. Привремениот деловник е донесен во 1991 година, а потоа следуваат Деловникот од 2002 година, Деловникот донесен во 2008 година (за којшто се донесени и повеќе измени) и последниот деловник – Деловникот изгласан во ноември 2023 година. Во анализата на собраниските деловници, нотирани се неколку сегменти каде што постои промена во регулацијата, а коишто се од суштинско значење за застапувањето на интересите на граѓаните. Како најзначајни се издвоени: процесот на разгледување закони и амандмани; јавната дискусија; говорењето на пратениците и можноста за следење на Собранието од страна на граѓаните.

2.1. Процесот на разгледување закони и амандмани

Постапката за носење закони во себе вклучува постапка што се одвива на пленарна седница на Собранието и постапка во матична комисија (дополнително, секој закон се разгледува во рамките на законодавно-правната комисија). При анализа на деловниците на Собранието од 2002, 2008 и 2023 година, констатирана е голема промена во однос на процесот на носење на законите.

Начинот на функционирање на собраниските седници во однос на разгледување на законите и амандманските расправи се менува значително. Практиката пред стапувањето на сила на Деловникот од 2008 година подразбира разгледување на законите на пленарна седница, на којашто се одлучува и за сите поднесени амандмани (член 75, Деловник на Собранието од 2002 година). И во тој период функција имаат собраниските комисии, а сепак главната тежина во однос на изгледот на секој закон ја има Собранието.

Со Деловникот од 2008 година, значително се менува постапката на носење закони. Со овој деловник, поголема улога им се дава на матичните комисии, каде што, во суштината, се одвива најголемата дебата. Комисиите се тие што ги разгледуваат амандманите и одлучуваат по нив, а потоа само прифатените амандмани од страна на комисиите се разгледуваат на пленарна седница (член 149, Деловник на Собранието од 2008 година). Дополнително ограничување е тоа што при второто читање на законот на пленарна седница на Собранието можат да се разгледаат само дополнителни амандмани што се однесуваат на членовите од законот за коишто се прифатени амандмански интервенции од страна на матичната комисија (член 156, Деловник на Собранието од 2008 година).

Во однос на разгледувањето на законите и амандманските расправи, во иста насока се движи и Деловникот од 2023 година, како и Деловникот од 2008 година. И понатаму, фокусот на дискусијата е на матичните комисии. Она што се јавува како промена во овој дел е ограничувањето на дискусијата во матичната комисија. Доколку во претходниот деловник комисијата расправа не беше ограничена, односно даваше

простор секој поднесен амандман на закон по редовна постапка да се разгледа поединечно, со новиот деловник оваа можност се ускратува бидејќи е предвидено седницата да трае најмногу пет дена (член 156, Деловник на Собранието од 2023 година)³. Со оваа промена не ѝ се остава простор на опозицијата да може да блокира одредено законско решение што ќе го смета за штетно. Дополнително, опозицијата се става во целосно подредена улога, иако во некои идни парламентарни состави може да претставува 49% од граѓаните. Оваа измена е клучна и за самото позиционирање на Собранието во однос на Владата, односно со ова решение законодавниот дом ја губи законодавната функција и сè повеќе станува административен орган на Владата (земајќи предвид дека Владата е најголемиот предлагач на законите).

Во однос на овој дел, може да се заклучи дека со Деловникот од 2008 година, главната дебата од пленарните седници е насочена кон матичните комисии, а со Деловникот од 2023 година, овој простор дополнително се ограничува на пет дена.

2.2. Јавната дискусија како алатка за вклучување на пошироката јавност во креирањето на политиките

За закони што се од поширок интерес, Собранието може да одлучи да спроведе јавна дискусија. Во ваков случај, Собранието определува матично работно тело што треба да ја организира јавната дискусија. Овој процес подразбира дека предлог-законот (или нацрт-законот според Деловникот од 2002 година) треба да биде јавно достапен, односно да биде објавен во дневен печат (а дополнително со Деловникот од 2023 година и објавен на интернет-страницата на Собранието, член 153 став 2). Со објавувањето, предлог-законот станува достапен за граѓаните, јавните установи, институциите, здруженијата на граѓани, политичките партии, синдикатите и други заинтересирани субјекти. Сите заинтересирани страни можат да поднесат мислења и предлози по однос на предлог-законот, кои потоа сублимирано треба да бидат преточени во извештај за резултатите од јавната дискусија. Во случај кога Владата е предлагач на законот, Собранието може да одлучи целиот овој процес да биде спроведен и координиран од Владата. Во овој дел постои дополнување во Деловникот од 2023 година, каде што „барање за одржување на јавна дискусија за предлог на закон од поширок интерес може да поднесат матичното работно тело, координатор на пратеничка група и најмалку пет пратеници“ (член 152 став 2, Деловник од 2023 година).

Покрај наведените заеднички елементи што ги имаат деловниците од 2002, 2008 и 2023 година, сепак постои суштинска разлика што е лоцирана во исходот од јавната дискусија. Во Деловникот од 2002 година е наведено: „Врз основа на мислењата и

³ Во првичната верзија на Деловникот доставена до пратениците, комисијата расправа за закон по редовна постапка е ограничена на пет дена. На комисијата расправа е прифатен амандманот од пратениците на Левица и ограничувањето од пет дена е тргнато. На самата пленарна седница, во фазата на второ читање на Деловникот, поднесен е „контраамандман“, со којшто ограничувањето од пет дена е вратено повторно. Овој „контраамандман“ е изгласан, со што стана дел од конечната верзија на Деловникот. Оваа промена предизвика бурна реакција од пратениците на Левица.

предлозите изнесени во јавната дискусија, предлагачот на законот поднесува предлог на закон. Кон предлогот на закон, предлагачот приложува извештај за резултатите од јавната дискусија со образложен преглед на ставовите на предлагачот на законот по мислењата и предлозите искажани во јавната дискусија“ (член 159, Деловник од 2002 година). Вака поставеното деловничко решение предвидува дека по спроведена јавна дискусија се поднесува нов предлог на закон што во себе содржи делови од предлозите и мислењата. Дополнителен елемент претставува извештајот, во којшто се внесени предлозите и мислењата, како и ставот на предлагачот по нив. Ваквото решение му дава простор на Собранието да врши контрола на целиот процес, односно да види колку и зошто се прифатени одредени предлози и мислења.

Со Деловникот од 2008 година, овој дел трпи голема промена, па така, наведено е дека „врз основа на мислењата и предлозите изнесени во јавната дискусија, матичното работно тело подготвува извештај и го доставува до Собранието заедно со предлогот на закон за второто читање“ (член 148, Деловник од 2008 година). Како резултат од целиот овој процес, како што може да се види од цитираниот член, предвиден е само извештај од матичното работно тело, без никакви обврски кон предлагачот, со што се губи суштината на јавната дискусија.

Во однос на исходот од јавната дискусија, деловничкото решение од 2023 година се движи во иста насока со претходниот деловник. Единствена новина во овој дел е што во кореспонденцијата е внесен Претседателот на Собранието. Во член 155 е наведено: „Врз основа на мислењата и предлозите изнесени во јавната дискусија, матичното работно тело согласно со членот 135 од овој деловник подготвува извештај и го доставува до Претседателот на Собранието заедно со предлогот на законот за второ читање. Претседателот на Собранието извештајот од одржаната јавна дискусија на работното тело го доставува до сите пратеници и до предлагачот“.

Врз основа на изнесеното, рамка за влијание на јавната дискусија врз предлозите на законите постои единствено во Деловникот од 2002 година. Изоставувајќи го овој механизам, преостанатите деловници оставаат простор за слободно однесување на предлагачот, односно на Владата, која се јавува како најчест предлагач на законите.

2.3. Временско регулирање на говорот на пратениците

Говорењето на пратениците е исто така материја на којашто ѝ се обрнува значително внимание во деловниците. Имајќи предвид дека пратениците ги застапуваат интересите на граѓаните и тие се нивните претставници, како значајно се наметнува прашањето и за ограничувањето/регулирањето на пратеничката дискусија. Од спроведената анализа на трите деловници, произлегува дека единствено Деловникот од 2002 година им дава целосно отворен простор на пратениците кога станува збор за нивната дискусија. Овој деловник само по исклучок го ограничува говорот на пратениците на 10 минути, односно 15 минути за координаторите (член 83, Деловник од 2002 година).

Во следните деловници, говорот на пратениците е целосно и идентично регулиран, па така: „Пратеникот во текот на претресот може да говори само еднаш во траење

од 10 минути, известителот на матичното работно тело и на Законодавно правната комисија 10 минути, координаторот на пратеничката група или еден пратеник определен од пратеничката група или од координаторот на пратеничката група⁴ и предлагачот, можат да говорат повеќе пати но не повеќе од 15 минути вкупно“ (член 86 од Деловникот од 2008 година и член 91 од Деловникот од 2023 година).

Разлики се забележуваат и во однос на амандманската расправа, па така додека во Деловникот од 2002 година е регулирана дискусијата на предлагачот на законот и известителот на работното тело⁵, со деловниците од 2008 и 2023 година ограничувањето на говорот ги опфаќа подносителите на амандманите⁶.

Ограничувањата на процедуралните изјаснувања (3 минути), репликите (3 минути) и реплика на реплика или „контрареплика“ (1 минута) се идентични во сите анализирани деловници (членови 85 и 86, Деловник од 2002 година; членови 88 и 89, Деловник од 2008 година; членови 94 и 95, Деловник од 2023 година).

Во однос на временското регулирање на говорите, може да се заклучи дека деловничките решенија од 2008 и 2023 година се исти. Единствено Деловникот од 2002 година дава целосен простор за искажување на ставовите на пратениците во фазата на претрес на законите.

2.4. Кворум за работа

Иако во ниту еден од деловниците не постои „кворум за работа“ како термин, потребното мнозинство за работа на Собранието може да се најде под насловот „Тек на седницата“. Во сите три деловници е наведено дека седницата на Собранието почнува со работа во закажаниот термин со присутните пратеници, но единствено во Деловникот од 2002 година во продолжение како став 2 е наведено: „Претседателот утврдува дали на седницата присуствува мнозинство на пратеници потребно за полноважно одлучување на Собранието“ (член 70, Деловник од 2002 година).

Во однос на работните тела (комисиите), наведено е: „Расправата на седницата на работното тело се води без оглед на бројот на присутни членови на работното тело“ (член 128 став 3, Деловник од 2008 година; член 135 став 3, Деловник од 2023 година). Овој дел во Деловникот од 2002 година воопшто не е регулиран, но во сите три деловници е наведено дека работното тело зазема став со мнозинство гласови од присутните членови, а најмалку со третина од вкупниот број членови.

⁴ Одредбата на член 86 во став (1) и со став (4) е дополнета со Деловникот за изменување и дополнување на Деловникот на Собранието на Република Македонија (Службен весник на Република Македонија, број 119/2010).

⁵ Член 168 став 2: „За амандманот има право да се изјасни предлагачот на законот и известителот на работното тело што го претресувало предлогот на закон, во траење од пет минути“.

⁶ Во став 7 и став 8 од член 156 од 2008 година, односно член 163 од 2023 година, е наведено: „Само подносителот на амандманот може да даде образложение и да говори по амандманот во времетраење од вкупно три минути. Доколку подносителите на амандман се двајца или повеќе пратеници само еден од подносителите може да даде образложение и да говори по амандманот во времетраење од вкупно три минути“.

Согласно наведеното, единствено во Деловникот од 2002 година како дел од текот на седницата е предвидено утврдување на присуството на пратениците на седницата.

2.5. Следење на Собранието од страна на граѓаните

Во најголем дел, граѓаните кои се заинтересирани за случувањата, седниците на Собранието ги следат преку медиум. Од моментот на воспоставување на МТВЗ како Собраниски канал, сите активности на Собранието се емитуваат на него. Според воспоставената практика, пленарните седници се пренесуваат во живо, додека, пак, комисииските расправи како снимки се емитуваат во други периоди од денот (понекогаш и во текот на ноќта). Во суштината, Собранискиот канал е единственото место каде што граѓаните можат изворно да ги следат своите претставници.

Врз основа на претходно образложеното движење на Деловникот, односно пренесувањето на главната расправа од пленарната седница на комисииските седници, во суштината се ограничува можноста на граѓаните во целост и континуирано да ги следат пратениците и да бидат информирани за нивното говорење. Во околности кога главната расправа се случува во рамките на комисиите, а снимките од нив се емитуваат во различни термини, граѓаните многу често не можат да ги следат, што остава простор селективно да бидат информирани од другите медиуми што ќе пренесат делови од дискусиите што се значајни за нив. Во минатото, доколку граѓаните сакаа да бидат информирани за сите случувања во Собранието, требаше само да ги следат пленарните седници, а сега е потребно да знаат кое е матичното тело за одреден закон и да го погодат терминот на пренесување на седницата. Секако, новите технологии овозможуваат и следење на случувањата во живо, преку интернет-страницата на Собранието, но на овие простори приматот сè уште го држат традиционалните медиуми, особено кога станува збор за повозрасните категории на граѓани.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Иако земјата има формална парламентарна демократија, во практиката идентификуваме систем што во значителна мера е доминиран од извршната власт. Деловничките ограничувања од 2008 и 2023 година треба да бидат гледани во оваа смисла – како чекори кон уредување во коешто извршната власт нема да има значителни пречки во своето дејствување. Како резултат на сето ова, Собранието е ограничено во однос на извршната власт. Секако, ова е во целосна спротивност со намерата во Уставот, кој јасно ја дефинира земјата како парламентарна демократија, со силна улога на Собранието во законодавниот процес и со можности за негова контрола врз извршната власт.

Во однос на анализата на собраниските деловници, нотирани се неколку сегменти каде што постои промена во регулацијата, а коишто се од суштинско значење за застапувањето на интересите на граѓаните.

Во однос на процесот на разгледување закони, може да се заклучи дека со Деловникот од 2008 година, главната дебата од пленарните седници е насочена кон матичните комисији, а со Деловникот од 2023 година, овој простор дополнително се ограничува на пет дена. Исто така, рамка за влијание на јавната дискусија врз предлозите на законите постои единствено во Деловникот од 2002 година. Изоставувајќи го овој механизам, преостанатите деловници оставаат простор за слободно однесување на предлагачот, односно на Владата, која се јавува како најчест предлагач на законите.

Во однос на временското регулирање на говорите, може да се заклучи дека деловничките решенија од 2008 и 2023 година се исти. Единствено Деловникот од 2002 година дава целосен простор за искажување на ставовите на пратениците во фазата на претрес на законите. Врз основа на анализите, единствено во Деловникот од 2002 година како дел од текот на седницата е предвидено утврдување на присуството на пратениците на седницата.

Пренасочувањето, пак, на дебатата од пленарна седница на комисијски расправи, дополнително значи и ограничување на граѓаните за следење на процесите во Собранието.

Севкупно гледано, промените на Деловникот сè помалку оставаат простор за остварување на контролната улога што треба да ја има Собранието врз Владата, како и за заштита на интересите на поголема група граѓани.

Користена литература

Единици на кирилица

Деловник на Собранието од 2002 година. (Delovnik na RM-2002 g..pdf (sobranie.mk))

Деловник на Собранието од 2008 година (пречистен текст). DelovniknaSRMPrecistentekstAvgust13.pdf (sobranie.mk)

Изгласан Деловник на Собранието од 2023 година. Деловник на Собранието на Република Северна Македонија (1).pdf

Устав на Република Северна Македонија. UstavSRSM.pdf (sobranie.mk)

Единици на латиница

Katz R S and Mair P (1995) "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party". *Party Politics* 1(1): 5-28. <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>

Katz R S and Mair P (2009) "The Cartel Party Thesis: A Restatement". *Perspectives on Politics* 7(4): 753-66.